

Egyetemi tanár

I.

*Meggyógyít az idő és a feledés
hártyáját hozza sebünkre.*

Ezeket a szavakat a kis Erdélyre alkalmazzák, de Brassaira is illenek. A magasabb kultúra iránt fokozott mértékben fogékony Erdély a hitszabadság dics-pálmáját vívta ki a XVI-ik száz közepén. A XIX-ben elnevezték a vallásos türelem klasszikus földjének, de a három nemzet és négy vallás országában a vallás miatti háború hosszabb volt, mint az evangélium szerinti béke. Ehez képes hullámzott a felsőbb iskolázás sorsa is.

János Zsigmond Gyulafehérvárt egyetemet alapított, s udvari orvosát, Blandrata Györgyöt, külföldre küldte, hogy tanulmányozza különböző egyetemek berendezését, „mert akadémiát kívánt fölállítani, biztosabb alapokra óhajtván fektetni a hazai tudományosságot.“ A bolognai egyetemen tanuló Gyulai Pált azzal hívta meg a gyulafehérvári főiskola élére, hogy ezentul fölöslegessé tegye a külföldi iskolák látogatását. Hunyadi Demetert ajánló levéllel látja el, hogy a párisi és olasz egyetemeket látogassa. Ez volt az unitárius kezdeményezés.

A Báthoryak a Jezsuiták kezébe tették a főiskolai oktatás ügyét, s ezek a XVI-ik száz 80-as évei közepén megkezdették az oktatást nagy igyekezettel, de nem vihették sokra.

A XVII. százban már a református fejedelmek kezében van a hatalom, s Gyulafehérvárt igyekeznek főiskolai oktatást biztosítani, de az önálló nemzeti fejedelemség anélkül szűnt meg, hogy valóság lehetett volna az erdélyi tudomány egyeteméből.

Ezután már a Habsburg-ház s a katolikus vallás került uralomra. Újból vissza jöttek a jezsuiták s Kolozsvárt kezdik helyre állítani főiskolájukat, amely egyetem jelleget kapott. Mária Terézia foglalkozott protestáns fakultás fölállításával s a feekezeteket, köztük az unitáriusokat is nyilatkozatra hívták föl. Ezek szívesen fogadják az eszmét és az unitáriusok maguknak négy tanszéket kérnek: a keleti nyelvek, egyház-történet és hittan tanítására.

A XIX-ik száz első felében nincsen egyetem Kolozsvárt, mert József császár eltörölte volt. Csak a 60-as évek elején állította föl a kormány a jogakadémiát, melyet Berde Áron nyitott meg, kit az unitárius főgimnáziumból hívtak el tanárnak.¹ Az orvos-sebészetet a kath. lyceummal kapcsolatban tanították.

Mihelyt az alkotmány helyre állott, újból megindult az egyetem fölállítása körüli forgolódás. Nemcsak Erdély multja, hanem a közmívelődés érdeke is azt parancsolta, hogy a haladás legerősebb védő bástyáját, az egyetemet állítsák fel, még pedig Kolozsvárt, melyet a főkormányshé és az országgyűlések fővárossá emeltek volt. Emellett szólott a jogakadémia és az orvos-sebészeti intézet, valamint a mind jobban gazdagodó Erdélyi Múzeum. Báró Eötvös József vallás és közokt. miniszter szerette volna már 1870-ben fölállítani, de a pénzügyi akadályok s a következő évben bekövetkezett halála gátolták. Az 1872—73 tanév elején mégis megnyílt az egyetem.

Az új egyetem tanárai számát 43-ra tervezték. A pályázatot kellő időben ki is hirdették. A jogakadémia s az orvos-sebészeti intézet tanárai mellett sok jeles erdélyi és magyarországi férfi pályázott. Közöttük volt Brassai is, aki amúgy is készült a múzeumtól megválni. Brassainak tudományos hírneve, tekintélye, oly nagy volt az egész hazában, hogy első helyen jöhetett volna szóba. Az egyetem ügyével foglalkozó kolozsvári lapok Brassait állandóan emlegetik a jelöltek között.

Pályázati folyamodványát nem sikerült föltalálni. Nem

¹ A kolozsvári Ferencz József egyetem története, — írta dr. Márki Sándor 1896.

tudhatjuk, vajjon megnevezte-e a tanszéket, vagy a facultást, amelyhez pályázott. Több okunk van azt gondolni, hogy nagyon rövid lehetett a jelentkezése s abból is hiányzott a tárgy megjelölése. Úgy tudják, hogy Brassait Eötvös miniszter megkérdezte volt, hogy hajlandó volna-e az egyetemen tanszéket vállalni. A választást reá bizták, de ő több tárgyat jelölt meg „ami úgy Paulernek, mint utóbb a kinevezéseket eszközölő Trefortnak nem kis bajt okozott, nem könnyen állapodhatván meg abban, melyik tanszékre nevezzék ki.“ Ennek következtében az ő kineveztetése egy héttel később történt meg, mint a többi rendes tanáré.²

Valószínűnek tartjuk, hogy Brassai több tanszékre jelentkezett. A *philosophiai* tanszékhez jogot szerzett magának 1832 óta megjelent dolgozataival. Hiszen már az első dolgozata megjelenésekor azt mondták: philosophus. Bírálatai, a philosophia napirenden levő kérdéseiben. *Logikája* (1858) *irodalmi pöre a philosophia ügyében* (1860) egyenként is, de annál inkább összesen, biztosíthatták volna számára ezt a tanszéket, amelyre vágyott is. A *matematikai és természettudományi karnál* a természetrajz egyik ága a növénytan, Brassait már a külföld előtt is ismeretessé tette számtalan értékes tanulmányával, pályanyertes művével, az Erdélyi Múzeumnál kifejtett munkásságával és azzal a ritka ténnyel, hogy a botanika terén szerzett érdemei elismeréséül már több mint 30 éve a nevére volt elnevezve egy növényfaj. Az is figyelmet érdemel, hogy a természetrajzi gyűjteményeket egyedül csak ő ismerte. A földrajzra később pályázott. A *paedagogiában* való jártasságát általánosan elismert és használatban levő tankönyvei, 50 évi gyakorlat és számtalan tanulmánya oly hatályosan igazolták, hogy vele a versenyt magyar ember ki nem állhatta. E téren szerzett értékes tapasztalatainak és kiváló tudásának a *módszerről* írt műve, melyet Felméri Lajos forrás munkának tartott s amely ezen a téren alapvető munka, kivívhatta volna számára a paedagogiai tanszéket.

² Mielőtt az egyetem tényleg fölállott volna, Eötvös helyett Pauler lett közokt. miniszter, de őt csakhamar föl váltotta Trefort s így az ő ellenjegyzésével történtek a tanári kinevezések. Az Erdélyi Múzeum szerkesztője, dr. Szadeczky Lajos szerint, Fináli Henrik úgy tudta, hogy Brassai több tárgyat jelölt volt meg folyamodásában. E. M. 1897 évf. 581 lap.

Az *aestétika* és ezzel kapcsolatban a művelődés történetének, egyik-másik ága, tőle annyi eszmét kapott a magyar irodalomban, hogy máris mester volt a mű-kritikában, zene-elméletben és a dramaturgiában. *A nyelvtudományoknak* minden ágában olyan jártas, hogy akár a klasszikus, akár a modern nyelvek és tudományos módszerek fölött egyenlő könnyűséggel rendelkezett. Iskolai könyveit évtizedek óta használják. Tankönyveiben olyan tudományos rendszert alkalmaz amely a gyakorlatban kitünően érvényesült, az elméletben alapvető volt. A latin, német vagy francia nyelvek bármelyikének tanszékére aggodalom nélkül meglehetett hívni. A *mathezisben* inkább átültetett könyvei voltak, de a mellett, hogy Euclides fordításával az akadémia díját elnyerte, az alsóbbfoku mennyiségtani oktatást szolgáló könyveiben és számtalan, kisebb nagyobb közleményében, annyi eredeti fölfogást vitt bele, amennyvel csak önállóan gondolkozó tudós rendelkezik. Algebrája remek alkotás. A felsőbb mathezist kedvelte. Abban otthonos volt, azt a csillagászat körüli dolgozataival sokszor bebizonyította. Mégis talán legkevésbé számított a mathezis tanszékére.

1873-ik évi október 12-én kelt legfelsőbb kézirattal az *elemi mennyiségtan* tanszékére kapott tanári kinevezést. Ez a kinevezés nemcsak a tárgy miatt, hanem keltezésénél fogva is meglepetést rejtett magában. 35 tanár már szeptember 29-ről megkapta volt kinevezését. Brassainak 2 hetet kellett várakozni az örvendetes hirre. Talán aggodás is vegyült a várakozásba, mert Trefort miniszter intézte az egyetem szervezését, aki Brassait nem ismerhette oly jól, mint Eötvös. Trefort Brassait nem nagyon szívelte, s Brassainak már is magas kora szintén támaszthatott aggodalmat. Minthogy Brassai ebben az időtájban súlyos betegséget állott ki, az is gondolkozóba ejthette, az egyetem ügye rendezőjét. Brassai már 1870-ben, midőn a múzeumtól megválni akart, egyetemi tanárságra pályázott. Várta, hogy hívják meg Budapestre, a Szanszkrit nyelv tanárának. Ez kétségtelenül megállapítható Toldi Ferenchez írt leveléből:

Kolozsvárt jun. 16. 1870.

TISZTELT BARÁTOM!

Január 13-án indított legutóbbi kérdésed, melyet 15-én vettem, azt hiszem eddigelé tisztába van hozva. Némi türestelenségedet

nemcsak képzelhetem, hanem mégis szívesen megbocsátom, ámbár oka nem bennem, hanem a posta járásában rejlik. Pesti levelet mi Kolozsváriak csak 4-ed napra kapunk. Pl. a feljebbi kérdést te bizonyosan jun. 12-ére küldted a postára, ide pedig 15-én érkezett. De az is megtörténik gyakran, hogy az érkezés napján nem hordják el a leveleket.

Hanem engedj meg nekem ez alkalommal egy bizodalmas szót. Én Pesten az 50-es években és éveimben, nyelvhasznítás kedviért megtanultam annyira, amennyire, a sanskrit nyelvet. Minthogy pedig előttem a nyelvnek, mint csupán nyelvnek korlátolt becsé van, mihelyt annyira juthattam, hogy a megértés nehézsége az élvezetet nem gátolta, igyekeztem megismerni e nemzet nyelv irodalmával is. É végre a segédeszközöket, legnagyobbára a saját pénzemmel kellett megszerezni, mert Pesten biz' akkor még nagyon kevés volt s még most is a Pulszky ajándéka után van nekem egyedül annyi amennyi Pesten, de nem mint doublet, hanem kiegészítőleg. Így ellátva elolvastam: négy jókora chrestomatiát, a Mahabharata külön kiadott episodjait (melyek közül kettő: Natus és Bhagavadgita) jókora könyvek. A második nagy eposnak a Rámájánának 3 első könyvét; a drámák közül a legjelesebb ötöt, a Hitopadesát és a számvetést tanító Lilavatit.

Azt hiszem ezekből merithettem legalább oly és annyi ismeretet a nyelvnek, amilyennel magyar ember dicsekedhetik.

Eredményeül közöltem Pesten egy forditmányt (Kauda) valamelyik hírlapban s — jelesen az igeidők elemzésében — összehasonlításokat tettem, melyek a tárgyat sokkép világosították. — Még hozzá kell tennem, hogy számos élő embertől tehetnék bizonyosságot, kiket egy s más idegen nyelv értésére tuto, cito, et jucunde segitettem. S általában, mint tanító, nem éppen vagyok rossz hírben. Nos hát én abban a téves hitben leledzettem, hogy az oktatásügyi miniszternek arról, hogy valaki egy ily ritka tárgyban tanulmányokat tett, lehetne sejtelve, még úgy is, ha nem volna Akadémia elnöke és nem ismerne személyesen. É balhiedelemben pirulva vallom meg, némi kis remény villant meg bennem, midőn a pesti egyetemnél a sanskrit tanszék felállításáról olvasván a hirt, hogy netalán engem is megpróbáltanak éreznék-e erőt és bátorságot a nevezett tanszék betöltésére.

De ez, persze, nem történt meg, nemcsak, hanem oly obscurus nevet hallottam emlegetni, hogy az a mellőzésemet még érzékenyebbé tette. Még is, ha pl. Mátyás Flóriánról lett volna szó, mint akinek köszönhetem a legelső segédeszköz tanulóimhoz, — nem bánalnék.

Sapientis satis! — Közleményem minden esetre a magyar irodalom egyetlen egy historikusának adatul fog szolgálni, mikép becsülte és jutalmazta az első magyar miniszterium az irodalmi törekvést és kulturai kezdeményeket. Még újabb bizonyosságául a „tantaene animis caelestibus irae“-nek.

Élj boldogul, kívánja

Brassai s. k.³

Brassai a csalódáshoz szokva volt. Jelen esetben nemcsak a mellőzés bántotta, hanem inkább az, hogy tudását nem érvényesíthette ott, ahol annak nagyobb tere lett volna.

³ M. T. Akadémia levéltára 182. sz.

Elképzelte, hogy ezt az új tudományt az Akadémia útján a nagy nyilvánosság előtt is ismertté teheti. Az egyetemi tanárságot megkapta. A sanskrit művelésével magános foglalkozásra kényszerült, de nem hagyta annyiban már azért sem, mert neki, amint később Gyulainak írta: „tudós szórakozás“ volt az irodalmi foglalkozás.

II.

Hogyha nehézséggel s némi csalódással járt is az egyetemre bejutása, Brassai örömmel és szívesen fogadta kinevezését. Arra sohasem számított, hogy az érdemnek megfelelő jutalmát megkapja. Ilyen reflexiókkal nem töltötte idejét. De örvendezett, hogy a Múzeum igazgatásától megszabadult. Az egyetem megnyitása senkinek sem kedvezett jobban mint Brassainak. Brassait csak most kerülgette a halál „harpagonja.“ Örvendhetett, hogy nem vitte magával. Még jobban örvendett azon, hogy visszatérhetett első szerelméhez, a tanításhoz. Az ifjuság Brassait mindig nagyon érdekelte, mert náluk lehetett elhelyezni azokat a gondolatokat, amelyek egy kis akarás mellett megtermékenyítették a nemzet rétegeit.

Az egyetem megnyitása olyan jó időre esett, mintha azzal éppen az ő kedvét akárták volna keresni. A méltányos magyar nemzet megelégedéssel gondolhat arra, hogy az ifju Brassait 37 éves korában a magyar tud. Akadémiában, és ha előbb nem is, — legalább 73 éves korában az egyetemre, érdemeinek megfelelő székbe ültethette. — Ezzel oly nyugalmas és biztos helyet szerzett számára, amelyen késő vénységére is jól érezhette magát, mert teljesen a tudománynak szentelhette erejét és idejét.

Élete utolsó napjaiban, midőn mint száz évest ünnepelte királyával együtt az ország, az egyetemi tanárok is tisztelegtek nála a korházban. A már nagyon gyenge Brassai így válaszolt a rector, dr. Farkas Lajos, beszédére: Nagyon nehezen tudom összeszedni gondolataimat, de annyit mégis mondhatok, hogy nagy örömet okoz nekem az én kedves collegáim megemlékezése, akiket mindig nagyon szerettem. Egyetemi tanártársai között sok jóbarátja volt, akiknek ő „Brassai bácsi“ maradt mind végig, de akik közül egyik-másik: Concha

Győző, Farkas Lajos, Felméri Lajos, Kanitz Ágost, Finály Henrik, Szabó Károly, bizalmasai lettek s észrevették, hogy Brassai az ellenmondást nemcsak tűri, hanem szívesen is fogadja. Megtörtént, hogy órákra terjedő disputát provokáltak, minek ők az új ismeretszerzésben, Brassai a további, s talán új tárgy körüli munkában látta hasznát. Többek között Kanitz nem csinált titkot abból, hogyha valamit írt, mielőtt a nyilvánosságra bocsátotta volna, Brassaival meg disputálta.

Az egyetemi hallgatók fölkeresték utbaigazításért. Brassai nemcsak a kérést teljesítette, hanem új föladat kidolgozásával is megbízta s ha sikerült megjutalmazta. Nemcsak Brassai becsülte meg az egyetemet, hanem az is őt, akitől fény és dicsőség sugárzott az ifjú, kezdő és még nagyon szegényes tudománycsarnokra. Az egyetem első tanácsa szervezésekor Brassait megválasztották prorektornak, Berde Áront rektornak. A két unitárius férfi összetalálkozása az egyetem élén nagy dicsősége volt az erdélyi négy recepta religio legifjabb tagjának. De volt benne bizonyos historiai igazságszolgáltatás is János Zsigmond fejedelemnek, aki az első egyetemet unitárius férfiakkal tervezte és szervezte volt.

A sajtó tisztelettel hajotta meg zászlóját Brassai előtt. A budapesti *Vasárnapi Ujság* közli arcképét és ünnepli Brassait: „aki a tudományok roppant birodalmában a legnagyobb birtokosok egyike, akinek mindenik országban terjedelmes, s mi több, jól művelt birtokai vannak. Ő a philosophiában, a földrajzban, a természettanban, a széptanban, a műkritikában, mindenütt szakember és elsőrangú tudós ... Hogy az aestetikában tekintély, hogy a világirodalomban senki sem járatosabb mint ő, ez mind nem gátolja abban, hogy a legalaposabb zeneértő és zenekritikus legyen ... Bármily szürke a szakála, vállára csüngő haja, bármily hajlott a termete, szellemileg ifjú ő!”

Lubrich Ágoston magánlevélben hódol, „mert az a kegyelet, mellyel legjobbjainak kiforrott, tiszta jelleme, átszüremkedett eszmevilágban élő szelleme, helyes, nemzeti művelődésünk ügyében örök ifjúerővel fáradozó munkássága iránt viseltetni tartozunk, kedves kötelességévé teszik“ Brassai szerette tanszékét. Szerénységén és egyszerűségén ez sem változ-

tatott semmit. Ő mindig azért foglalt el egy helyet, hogy azt betöltse, értékét növelje.⁴

A következő évben ő is megkapta a tiszteleti doctorságot és a Nagyságos címet. Erre a diplomára büszke volt, ezt magához illőnek tartotta, de a vele járó cím miatt sokat gúnyolódott, amit úgy fejezett ki, hogy a szakácsnéját is Nattsádnad szólította. Ezzel némileg kezére játszott a sajtónak, mely az új egyetem tanáraitól nem vette jónéven, hogy a budapesti egyetem tanáraival egyenlő címért folyamodtak.

Egyetemi tanári működése 11 évre terjedt. A négy éves tanfolyamon nem egészen három nemzedéket vezetett végig. Tanítványai száma nem volt nagy. Az utolsó év (1882—83) első felében is kevéssel volt több 10-nél. Ennyi idő alatt messze elhallatszó sikereket elérni nem lehetett, de azt tanítványai is, méltatói is elismerték és vallották, hogy senkitől sem lehetett többet tanulni. Tanított elemi-mennyiségtant, elemi-mértant, algebrát, háromszögant. Tanította a mathezis történetét, az algebra fejlődését, elemző-mértant és helyzettant. Tanárkodása utolsó évében egyik budapesti barátjának leírja módszerét: „Nekem az a szokásom, hogy tanításom tervét egész iskolai évre egészen elkészítem fejemben és leckéimet mind tárgyban, mind felosztásban ahhoz szabom, úgy, hogy az előbbieken előre készítem azt, amire a későbbiekben építek.”⁵

III.

Az egyetemi tanítás célját rectori székfoglalójában 1879 szeptember 11-én jelöli meg. „Ki kél az ellen, hogy a tanár csak maga törekedjék új dologra a tudományban. Követelte, hogy tanítványait is ebben az irányban vezesse. A tanárnak nem az első és főkötelessége, hogy újat találjon s az aféle *research* iránt való követelődés felesleges, jogtalan, képtelen. Annál feleslegesebb, jogtalanabb és képtelenebb hallgatókkal

⁴ Halála alkalmával egyik tisztviselője, aki helyreigazító adatokat közölt Kővári László életrajzából, ezt írja: „1874-ben a földrajzi tanszékre akarta magát áthelyeztetni, de ez nem sikerült.” A tárgy iránti lelkesedése oly nagy volt, hogy az áthelyezés iránti hajlandóságot nem lehet kétségbe vonni, de a kolozsvári egyetem irattárában nincsen nyoma.

⁵ Levél Gönczi Pálhoz 1882 december 8-ról. Szerző gyűjteményében.

szemben. Azért nevestől, testestől, kiküszöbölve szerette volna látni a *pályadijakat*, mint amelyek megtestesítései ama, már sokszor elutasított követelménynek, hogy a tanítványt újabb fölfedezésére, a tudomány tovább vitelére kell vezetnie.

Határozottan amellett nyilatkozott, hogy a nők előtt is nyissák meg az egyetemet s ezt az eszmét Brassai pendítette meg először. Ehez az eszméhez állandóan ragaszkodott. Élete utolsó évében a nőkről írt, de befejezetlen cikkében, örömét fejezi ki, hogy a nők érdekében „egyszerre, ámbár egymástól függetlenül hajtott mozgalmak, máris tetemes javulást okoztak az ő állapotukban. A nevelés és üzletbeli csatát megnyertnek nézhetni a londoni egyetemnek azzal a tavalyi végzésével, mely minden tudományos fokozatot megnyit előttük.”⁶

Rámutatott a kolozsvári egyetemnek arra a hiányára is, hogy nincsen theologiai facultása. Brassai a theológiát a tudomány nézőpontjából vizsgálta, tehát azt is taníthatónak tartotta az egyetemen. Belépésekor tagja lett az Orsz. Középisk. Tanárvizsgáló Bizottságnak. Vezeti tanítványait a tanárképzőben. Nem elégedett meg rendes tárgyai tanításával. Nyelvész hajlama sürgette, hogy ezzel is foglalkozzék. Jogosítványt nyert (1876) a sanscrit nyelv tanítására. A francia nyelvből is többször vizsgáztató tanár. Ezt a minőségét megtartotta nyugalomba vonulása után is. A sanscrit tanításával az egyetem szintjét igyekezett emelni. A francia nyelv vizsgáin szívesen részt vett. A sanscrit nyelv művelésével hazánkban vezető szerepet vitt. Fordításaival kivívta még ellenfelei elismerését is. Az unitárius kollegium könyvtárát gazdag sanscrit gyűjteményeivel megajándékozta.

80 éves korában lett az egyetem rectora. Nem számított erre a kitüntetésre. „Mikor a választásomra irányzott mozgalmak fülembé értek, — írja rectori programm beszédében — a hír meglepett. Kellemesen ugyan, de mégis meglepett és annyival őszintébben és melegebben mondhatom és mondom ki ezennel köszönetemet a t. t. az irántam tanusított bizalomért.” Ezt az érzelmi nyilatkozatot első helyen magas korának tulajdonítjuk, de szerénységének is, ami elzárta benne a hiú vágyakat és az önhittséget. Erre vonatkozik programm

⁶ *Férfiak és asszonyok* k. i. a Brassai reliquiák között. Unitárius kollegium könyvtára.

beszédjében: „Én legfőbb bűnnek az önhittséget tartom. Ez is ugyan a „humanumok“ közé tartozik, minél fogva nem állíthatom, hogy olykor magam is némi sugallatát nem tapasztaltam volna. De bizonyosokká tehetem Nstokat afelől, hogy minden ilyes — egyébiránt ritkán sejtett sugallatra legott „vade retro Santanas“ kiáltottam gondolatban azzal nemcsak megelőztem, netalán tettes fogamatát, hanem merőben el is folytottam csirájában a kevésbé önkénytelen keletkező érzületét.“

Semmi fogyatkozás nem volt észlelhető díszes, de sok munkával járó székében. Az ő indítványára fogadták el a károk között most főnálló sort a rectoráság viselésében. Rector-sága alatt nagyon fölingerelte az az eset, hogy egy kartársának a miniszter kiutalta a korpótléket, folyamodása után pár hónappal, ellenben az ő folyamodására egy év múltán sem jött válasz.

Annyira szívére vette a mellőzés látszatát, hogy Szász Károlyhoz írt levelét ilyen kemény szavakkal végezi: „Ne tessék Méltóságodnak engem szerénytelenséggel vádolni, de ki kell jelentenem, hogy akár elutasítás, akár várakoztatás esetére nem egy módomban lesz, a tanintézetek ügyét szemmel kísérő Európát az eljárásról értesíteni.“ Merészségeért ismételtén bocsánatot kérve zárja levelét. Szász Károly válassza nem késett. Hasonlóan érzékeny volt, de egészen más tekintetben: „Nagyságos Rector Ur, vagy ha szabad: édes Br. Bácsi! Sok mindenre készen voltam — mert ha az ember csak 51 évet élt is, sokat meg ér, de arra nem, hogy olyan leckét olvasson a fejemre, nekem Brassai bácsi, aki iránt gyermekkoromtól kezdve mindig változatlan szeretettel és tisztelettel viseltettem; aki arra a keserű hangra, melyet velem szemben használni jónak látta, soha még gondolatban sem adtam okot, mint amelyet ad nekem Br. bácsi, abban a levélben, melyet aug. 3-ról hozzám intézett s nagyobb bizonyosság okáért ajánlva küldött, holott bizonyos lehetett benne, hogy az ilyenféle nem ablakba tételre szánt levelek, ajánlás nélkül sem vesznek el a postán! De hagyjuk ezt, beszéljünk a dolgról, mely Brassai bácsit, ugylátszik nem a miniszter ellen, hanem ellenem is annyira felingerelte.

Brassai lecsillapodott, a korpótlék megjött, s csakhamar

megmutatta, hogy nem a maga érdekében zaklatott, hanem mert terveit voltak. Alapítványt tett az egyetemhez és 400 fr.-tot be is fizetett. A matematikai és természettudományi kar-nál doktorátusra készülőkre értekezése kinyomása költségére szánta. Kikötötte, hogy 1000 forintra neveljék, ami meg is történt már. Az egyetemi tanács *Fundatio Brassiana* néven kezelte.

IV.

Kétszer volt prorektor 1872—73-ban és 1880—81-ben, azonkívül 1875—76-ban a matematika és természettudományi kar dékánja. Ezek mellett és a tanári munka mellett is, jutott ideje más foglalkozásra. Különösen az irodalmi munkában fáradhatatlan. 1873-ban kiadja algebrai gyakorlókönyvét, melyben a második, az alkalmazott rész új. Szakemberek véleménye szerint utolérhetetlen kitűnő mű. Tíz év múlva újból kiadja, tetemesen javítva, s ekkor a vallás- és közoktatásügyi miniszternek akarja ajánlani. Engedély megnyerésére Sz. K. barátját kérte fel. A válasz késett s végül is elmaradott. „Bármily szerenese is lett volna magamra és munkámra nézve óhajtásom teljesülése — írja Sz. K.-nak — indiszkréció nélkül nem sürgette s azért teljesen méltányolván Nattsád (így!) okait, meghajlok előttük.”⁷ 1874-ben a latin auctorok magyarázására ad tüzetes és nagybecsű utmutatást *Laelius* cím alatt, melyet az Akadémia adott ki. A legaprólékosabb részletekre is kiterjedt figyelme, s ha tán nem is mindenben ért egyet vele a mai szakember, bámulja azt a tökéletes otthonosságot, ami minden lapjáról kilátszik. Brassai a latin classicusokkal teljes szaktudással bánik el a *Commentator Commentatus* (1872) c. értekezésében.⁸ A klasszikus nyelvek tanításáról a Budapesti Szemlében értekezik (1876) Horatius kiadóit aesthetikai szempontból bírálja németül (1879 Acta Litt.) Pindarus verseit ismerteti (1876).⁹ A tudományos műszókról írt (1879).

Methodikai cikkei jelennek meg a *Néptanítók Lapjában*

⁷ Levél Szász Károly miniszteri tanácsoshoz 1883 ápr. 12.

⁸ Értekezések a nyelv és széptud. köréből, III. 1 Akad.

⁹ Középisk. Tanáregylet, Közl. Methodikai cikkei jelennek meg a *Néptanítók Lapjában* (1876—1877). A magyar helyesírás és a szóragasztás bírálatát adja a *Havi Szemlében* 1879.

(1876—1877) A magyar helyesírás és a szóragasztás bírálatait adja.

Ballagít bírálja a nyelvújítás kérdésében (1881). Logikáját másodszor adja ki újra átdolgozva.

Sok más kisebb, nagyobb dolgozata mellett nagy figyelmet érdemel az *Összehasonlító Irodalom Történeti Lapok* szerkesztése és kiadása. Meltzl Hugóval együtt vállalják. Az egész tudományos világot akarják érdekelni és bevonni munkájuk körébe. Bármely művelt és tudományos nyelven írt cikket kiadnak. A kolozsvári egyetem hírét és dicsőségét szerte jártatják az öt világrészben. A még fiatal, mondhatni kezdő egyetem, szerepet visz a XIX. száz egyik legkedveltebb tudományában, az összehasonlító nyelvészetben. Csakis két ilyen universalis nyelvész szerezhette meg azt a dicsőséget, amelyet érdeme szerint még nem méltattak. A „Lapok“ vezetése Meltzl föladata volt. Brassai a társ szerepét hűségesen vitte. Dolgozataival, nevével és nagy összeköttetéseivel messzi országokban fölhívta a figyelmet.

Bármily igénytelennek tetszik is a vállalat, nagyszabásúnak, merésznek kell mondanunk, mert járatlan területeken úttörő. Ingoványok kitöltése, sziklák áttörése, vizek áthidalása kellett ahoz, hogy messzi távolokról, félreeső helyekről meginduljanak a munkások és szaporodjanak az olvasók.

1877—1883-ig együtt vállalják és intézik. Azután 2 évig Metzl folytatja, július és augusztus hónapok kivételével — minden hónapban kétszer jelent meg. Az irodalmi munka egymagában is elég lett volna, de a kiadás minden terhét, gondját kellett viselniök. Előre tudták, hogy nem lesz sok előfizetőjük. A megindítás évében Meltzl Besztercéről üdvözli társát nevenapján és azt kívánja: „Míg csak 1000 praenumeránusunk nem lesz, ünnepelje meg vígan Sámuelet. Nem tudom inyére lesz-e ez a szűk terminus?“

1883-ban elszámoltak, mert Brassai nyugalomba lépett s úgy gondolkozott, hogy ez a föladat olyanokat illet meg, akik szorosán az egyetemhez tartoznak. A számadás eredménye elég súlyos, mert egyikre évenként 600, néha 700 frt. kiadás esett.¹⁰

¹⁰ Meltzl számadása Br. reliquiák között. Unitárius kollegium könyvtára.

A tudományosságnaak szánt áldozatot egyik sem sajnálta. Meltzl halálakor ilyen szavakkal méltatta:

Ez az irodalmi vállalkozás nemcsak a szellemi munkást, hanem mint Maecenast is Brassait jellemzi. Az egyetemért más áldozatot is hozott. A szegény egyetemi ifjak könnyen hozzá férkőztek jószágos szívéhez. Egyik rokonának összes egyetemi költségeit Brassai fedezte kezdettől végig. Egy idegen, Sz. K. évek multával is keresi az alkalmat „háládatossága és végtelen tisztelete bebizonyítására.“

Minthogy az egyetem könyvtára is még csak kezdő állapotban van, Brassai szolgálatjára áll. Ó a hazai és külföldi könyvárusokkal állandó összeköttetésben van. A hasznos és szükséges művekre figyelmezteti a könyvtári tisztviselőket. Maga is széltében ajándékoz. A könyvtár múzeumi részének egyik becses gyűjteményét a *Musée France*-t ő maga szerezte meg. Több év alatt tudta kifizetni a huszonkét kötetre terjedő ritka ajándékot.

V.

Az 1881-82 tanév vége felé utolérte az utazás vágya. Valószínű, hogy zenei élvezetszerzésre számított. Egyetemi előadásait előre megkészített terve szerint bevégezte. Levegőváltásra, egészsége helyreállítására van szüksége. Házi orvosa, dr. Brandt igazolja betegségét, de Brassai ezzel nem elégedett meg, hanem megírja a miniszternek, hogy „ezen tanév második felében egyetlenegy előadást sem mulasztottam és március hóban a hirdetett előadásoknál lehetőleg többet tartani törekszem, azt hiszem, hogy tanszékem helyettesítésére intézkedés nem szükséges, miután a leckepezsz szabályzat 79. §-a értelmében csak akkor fizetendő vissza a leckepezsz, ha a félbeszakadás (betegség miatt) 8 hétnél tovább tart.“ Ez a szabadságkérés előjátéka lett a nyugdíjazásnak. Ha kívülről nem is történt sürgetés, folyamodása elég volt arra, hogy följánlják neki a nyugalmat. Még abban az évben (1882) megkereste a miniszter (Trefort) az egyetem rectorát, hogy nagyon óvatosan, „ha ő maga is szükségét érzi a nyugalomba lépésnek s ha erről a rector és az egyetemi tanács is úgy van meggyőződve, hívja föl szolgálati bizonyítványainak s nyugdíjaztatás iránti kérvényének benyújtására.“ A miniszter teljes mértékben méltányolva tudományos és irodalmi

érdemeit, hajlandó azon legalázatosabb előterjesztéssel járulni Őfelségéhez s nem kétli, hogy azt meg is nyerendi, hogy dr. Brassai Sámuel most élvezett teljes fizetéssel bocsáttassék nyugalomba.¹¹ A dolog nem ment könnyen, Brassai nem szívesen vált meg a munkától és a rendes foglalkozástól. Az 1882—83 tanévre is kihirdette előadásait. 1882 vége felé jóbarátja Gönczy Pál miniszteri tanácsos útján a miniszter újból érdeklődött. Brassai dec. 8-ról terjedelmes levélben magyarázza meg a késedelmezés okát.

Mégis engedett a hivatalos és baráti unszolásnak. Be nyújtotta kérését. A miniszter jóindulatú biztatása mellett is szükségesnek látta jól fölszerelni okmányjaival. Igazolja, hogy 1837 febr. 8-tól 1848 végéig és 1859 aug. 30-tól 1862 szept. 1-éig középiskolai rendes tanár volt. Az ilyen minőségben teljesített 14 év 10 hónap és 22 napi szolgálatot kívánja beszámítani 9 év 11 hónap és 4 napba s ezen felül 11 évi egyetemi szolgálatot. Kivánsága teljesült. Szabó Károly az Egyetem 1882—83 évi rectora beszámoló beszédében jelenti: „Őfelsége július 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával, teljes egyetemi tanári fizetésének élvezete mellett, nyugalomba helyeztetett s egyszersmind hosszú közpályáján a tudomány művelése és terjesztése körül szerzett kiváló érdemei elismeréséül, királyi tanácsosi címmel díjmentesen ruháztatott fel.“

A rector, érdemeinek megfelelő szavakkal búcsuzik el tőle: „Egyetemünk tanári karának köztiszteletben álló Nesztora, a tudományos világban általánosan ismert ősz tudós, a mult tanév végén e szerint megvált a tanszéktől, melyen ifjúsága óta nemzetünk értelmességének fejlesztésére oly buzgón és oly sikeresen működött; de nem szűnt meg egyetemünk munkása lenni, ki korához képest bámulatosan ifjú szellemi erejével hivatva van a tudományos irodalom különböző terein egyaránt kitünő hatással működni és ezáltal érdemeihez érdemeket fűzni, s Egyetemünkre, mely őt legérdemesebb tagjának ismeri, újabb fényt vetni.“

A math. és termtud. kar érzékeny szavakkal vesz búcsút:

Nagyságos Kir. Tanácsos Szeretve Tisztelt Kartárs Ur!

Az öröm és bánat ellentétes érzelmeivel szerzett karunk tudo-

¹¹ Egyetemi rectori levéltár Kolozsvárt.

mást azon legmagasabb elhatározásról, mellyel Ő Felsége Nagyságodnak nyugdíjaztatásáért benyújtott kérvényét elfogadni méltóztatott. Osztatlan örömmel fogadta karunk azon legmagasabb kegyet és elismerést, mellyel Nagyságod érdemei legfelsőbb helyen méltányoltattak s melyhez karunk legmelegebb szerencsekívánatait fűzi; de egyszersmind osztatlan s őszinte bánat tölté el karunk mindenik tagjának kebelét azon veszteség felett, melyet kari életünk Nagyságodnak tanszékétől való visszavonulása által szenved. Azon tizenegy év, melyet szerencsénk volt Nagyságoddal együtt működve ifjú egyetemünkön átélni, bő alkalmat nyújtott mindnyájunknak Nagyságodban nem csupán a tanácsban böles kartársat s a tudományos munka terén fenkölt szellemű zászlóvivőt tisztelhetni, hanem egyszersmind személyéhez közelebb jutva, szivben nemes barátot szerezhetni.

Kísérjen szeretve tisztelt Kartárs, tanszékedtől való megválásod alkalmával azon forró óhajtásunk, hogy szellemed ifjúsága a tudomány díszére, nemzetünk s karunk dicsőségére még évek során át virágozzék, minket pedig tisztelő kartársaidat, tarts meg továbbra is nagyrabecsült barátságodban.

A kolozsvári m. kir. Ferencz József tud. egyetem math. term. tud. kar nevében

Dr. Mirtin Lajos
e. i. dékán.

Hogy milyen találó volt a rector jellemzése Br. ifjú szellemi erejéről, azzal bizonyította be, hogy a következő évre is előadásokat hirdetett. Ezzel egyben biztosította magát a rendes foglalkozás megszakadásával együtt járó rázkódás és visszaesés ellen.

A sanscrit nyelvből és az összehasonlító nyelvphilosophiából két éven át tartotta előadásait. Egyik hallgatója így emlékezik vissza ezekre az érdekes órákra: „Mikor én az egyetemre jártam, Brassai bácsi már nyugalmazott egyet. tanár volt. Hanem azért mégis tartott egy liceumi előadást egy évig. Én is eljártam erre, mint minden olyanra, hol nem kell fizetni. A nyelvészet filosofiáját vette elő és magyarázta. Volt erről egy nyomtatott könyv is.¹² Ezt hozta magával. Én azt hittem, hogy ezt a könyvet, úgynevezett *tankönyv* gyanánt t. i. ő is tanul belőle, meg mi is tanulunk. De nem úgy volt. Az előadás egy kerék hétig a vezérkönyvnek csak a címlapjáról szólott. Le is szedte róla a keresztvizet alaposan.¹³

Ezt a tudományos időtöltést mértékfelett élvezte Brassai, mert 8—10 hallgatója mindig volt. Többen hallgattuk nem egyetemi hallgatók is.

¹² Egger-Bartal. Bevezetés az összehasonlító nyelvtanba.

¹³ Borbély György visszaemlékezése Brassaira. Kézirat szerző gyűjteményében.

Ha a vizsgákon tanárhiány mutatkozott, Brassaihoz izentek s ő helyt állott, ha kellett francia nyelvből, ha szükséges volt más tárgyból is. Az egyetem szívósan ragaszkodott érdeemes tagjához. A tanárságban kortársai, valamint a fiatalok is olyan oszlopnak tekintették, amelyről az egyetem tudományos jellege mindenkinek szemébe ötlük. Csak őt kellett látni s már azonnal észrevehető volt, hogy a kolozsvári egyetem nem olyan fiatal, amilyent évei mutatnak. Hammurabi törvényoszlopa vagy Mózes kőtáblája nem fejezte ki hívebben a király, illetőleg Isten szándékát, mint ez a bölcs Mózes, aki fölment népével a Nebo hegyére és onnan megmutatta a tudománynak gazdagon termő Kanaánját.¹⁴

A Tudomány-Egyetem és az egyetemes tudós Brassai kitünően összeillettek. Az ifjú egyetem az öreg kétemeletes gubernialis épületben helyezkedett el, ugyanott, ahol most a főépület van. Brassainak tudományban megöszült feje igazán korhű dísze volt a régi, masszív, szintén megöregedett nagy épületnek.

A budapesti műegyetem rectora, dr. Kürschak, Brassai legutolsó dolgozatáról „a XI. axiomáról“ ilyen méltánylással nyilatkozik:

Budapest, 1917. jan. 30.

Brassai Sámuelnek „a XI axioma“ című értekezésének matematikai része logikai tekintetben igen figyelemre méltó. Különösen tanulságos, amit a „nem háromszög“ fogalmáról mond.

Jól jegyzi meg ebben a tekintetben: a „nem háromszög“ szó szerinti legszélesebb értelemben, tehát az, hogy *A* tuskó, kova, koldusbot, hold, Sirius. Ámde ily esetben épeszű ember ítéletet nem mond, tehát tagadni sem kell. Az ilyen tagadó fogalmak, mint „nem háromszög“, úgy mint Brassai nagyon helyesen felismerte, mindig csak tagadások egy bizonyos genuson belül.

Az általa vizsgált esetben „nem háromszögön“, nagyon helyesen olyan *három egyenesből álló sík idomot ért*, mely „nem háromszög“ az ilyen idomok között a legfontosabb az, melyet *két-szögnek* mond. (1. ábra.)

¹⁴ E hasonlat jogosultságát kedvesen erősítette meg egy idegen úr, aki nagy örömmel ujságolta e sorok írójának, hogy egy havasi zsidó koresháros házában az ágy homlokdeszkájára festve megtalálta a „Brassai bácsi“ képét. Jó lenne azt az ágy fát megszerezni, a kollegiumi könyvtárnak ajánlotta a tudósító. A kép valószínűleg Michel Angelo Mézesének volt gyenge rajza.

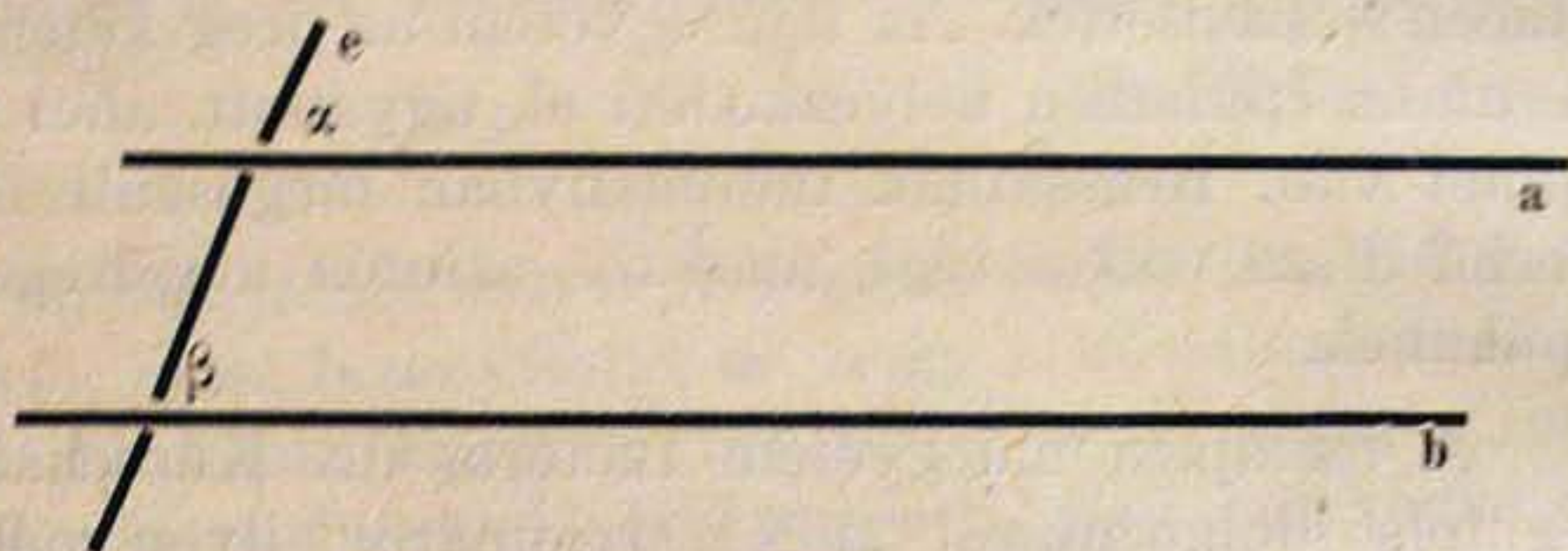
1 ábra

(Mígön ezelőtt 18 évvel Brassai értekezését először olvastam, ez a kétségtelen érdeme nem tűnt szemembe. Annál szívesebben hívom most föl reá másik figyelmét.)

De bármilyen tanulságos Brassainak egyik másik észrevétele, értekezése, mégis nem felel meg céljának. Amire mély megfontolásaira jut, az nem a XI axióma, hanem Euklidesnek következő ismeretes tétele. Ha egy e egyenes úgy metszi a -t és b -t, hogy az α és β megfelelő szöge egymással egyenlő akkor a és b egymással párhuzamos.

2 ábra

Kedves Kollega Ur! Ha ezt az igénytelen észrevételemet föl tetszik használni, rendelkezésére bocsátom.

Mély tisztelettel hive:

Kürschák

Valamint a tudománytól nem vált meg élete utolsó lehetőségéig, az egyetemtől sem. Az egyetem is állandóan ragaszkodott hozzá és halálában kitüntető figyelemmel volt iránta, akit nagy büszkeségének tartott. Egyik tanártársa, dr. Farkas Lajos, kinek rectorátusa alatt hunyt el, nemcsak rectori megemlékezésében, hanem síremlékének gyűjtés útján föllátása körül is a szeretet önzetlen és fáradságot nem ismerő munkáját végezte. Az egyetemen keletkezett barátság eredménye az a meleg és megértő emlékbeszéd, melyet dr. Concha Győző a Magyar Tudományos Akadémiában tartott.